

АЛЬГЕРД БАХАРЭВІЧ

АПОШНЯЯ КНІГА ПАНА А.

Казка

Прага — Мінск
«Вясна» — «Янушкевіч»
2020

УДК 821.161.3-31
ББК 84(4Бел)-44
Б30

Бахарэвіч, А.

Б30 Апошняя кніга пана А. / Альгерд Бахарэвіч. — Прага —
Мінск : Vesna Vaško : А. М. Янушкевіч, 2020. — 500 с.
ISBN 978-80-907359-2-7 (Vesna Vaško, Praha)
ISBN 978-985-7210-54-1 (А. М. Янушкевіч, Мінск)

«Я зайздросчу дзецям. Ім дазволена верыць у казкі, а нам не. Больш за ўсё на свеце дарослыя любяць казкі, але людзям сорамна ў гэтым прызнацца», — кажа герой новай кнігі Бахарэвіча. Каб сплаціць доўг крэдытору, пісьменнік-даўжнік піша казкі — і цэлы месяц кожны вечар чытае іх бессаромным дарослым. З кожным днём казачны свет апавядальніка робіцца ўсё больш рэальным, а рэальнасць, у якой адбываецца дзея, пачынае ўсё больш ператварацца ў казку — так што ўрэшце мяжа між фантазіяй і явай канчаткова сціраецца.

Бахарэвіч у «Апошняй кнізе пана А.» зноў расчыняе дзверы ў свой мастацкі свет: так падманліва знаёмы нам з навакольнай штодзённасці і так дзівосна нерэальны, трывожны, чароўны і страшны.

УДК 821.161.3-31
ББК 84(4Бел)-44

ISBN 978-80-907359-2-7
ISBN 978-985-7210-54-1

© Бахарэвіч А. І., 2020
© Афармленне. Vesna Vaško, 2020
© Афармленне. Выдавец А. М. Янушкевіч, 2020

Той самай Ю.

Świat istnieje tylko dzięki temu, że zawsze za późno się cofać.

Witold Gombrowicz

Хвала табе, Высна, на якой мы нарадзіліся і жывем, хвала Справядліваму Ладу, што больш не забівае нас за ціхае слова. Хвала табе, о Час, што дазваляе чалавеку пісаць і чытаць у самоце і сьціплай сваёй непрыкметнасьці.

Няма іншых багоў, апрача Свабоды, Пяшчоты і Творчасьці; няма іншае веры, як вера ў сябе і тых, каго любіш; няма іншае мэты, як толькі дажыць у годнасьці, волі і прытомнасьці дадзеных табе дні, што б ні прыдумлялі надзеленыя ўладай блазны і крыважэрцы.

Пахвалёныя й Вы, Тыя, каго яшчэ няма, тыя, каму выпадзе тут апынуцца, калі сьвятло асьлепіць зямлю апошні раз. Зь цемры вякоў, з халоднай вясны, што ўжо ніколі не паўтараюцца, як не паўтараюцца ніколі ў дасканаласьці сваёй ні сьняжынка, ні старое дрэва ў парку, ні жаночы голас, што чытае Ўтмэна ва ўтульнасьці маленькай кнігарні, як не паўтараюцца ні шэры камень, ні дажджавая кропля, што ўпала на кошчын нос, з пакоя ўласнай трывогі сваёй — адсюль пішу я да вас, Людзі Будучыні.

Пішу, каб расказаць пра пакуты, якім не было канца, пра кароткае дрогае шчасьце і невыноснае чаканьне, пра веру і цярылівасьць, пра няўключныя дотыкі і вечныя сумневы, пра смагу і зайздасьць, пра пекнату навальніцаў і сьнегу, пра любоў і барацьбу, пра надзею, якая заўжды жыла з намі побач, як вартавы сабака на ланцугу, пра Выспу, на якой мы хадзілі, натыкаючыся адно на аднога, нібы безвач. Ці былі мы шчасьлівыя? — так, вядома; ці былі мы няшчасныя? — так, ад самага пачатку. Ці здагадваліся мы, што памром? — так, але тая загадка не была нашым штодзённым клопам. Ці былі мы ўдзячныя за ўсё гэта? — так, былі, але ня ведалі, каму дзякаваць. Бо як можна дзякаваць

свабодзе, пнящоце і творчасьці, калі верыш толькі ў сябе і ў таго, каго любіш?

Целы нашыя разбураліся так імкліва — ці гэтаксама хутка руйнуюцца вашыя? Целы нашыя пераставалі нас слухацца — ці знайшлі вы словы, каб навучыць іх слухмянасьці? Целы нашыя сьпявалі і любілі, калі хацелі — ці ёсьць вашым целам пра што сьпяваць і каго любіць? Тысячы дробных справаў давалі мы ім — ці занятыя вашыя целы той самай работаю? Ці былі мы вінаватыя? — так, мы былі вінаватыя ва ўсім, што было і будзе; ці адчуваеце вы ўжо сваю віну? Ці гнала нас асалода туды, куды лепш было ня йсьці? — а як жа ж, гнала; ці гоніць яна вас, усё далей і далей ад саміх сябе, або вы ўжо даўно пазбавіліся яе атруты?

Ці былі ў нас амбіцыі? — о так; і, пэўне, вы сьмеяцеся зь іх, лічачы, што ў амбіцыях сваіх мы сягалі так недалёка, не далей за нашыя насы. Што ж, мы даруем вам вашых пыхлівы сьмех, які ніколі не пачуем у сваёй цемры; ці ўмееце вы яшчэ сьмяяцца?

Не, я не спадзяюся на вас і ня веру ў ваш лепшы кон, проста не лічыце нас дурнымі і марнатраўнымі, вы, каго яшчэ няма; мы былі велічныя ў сваёй мізэрнасьці, мы былі сьмешныя ў сваёй пэўнасьці, мы былі жахлівыя ў сваім імкненьні знайсці палёжку, прага валоданьня гнала нас наперад, матывацыя была нашай незагойнаю ранай; мы былі апантанья чужым і недасяжным — але нам было балюча, кожную хвіліну было балюча, і боль гэты быў непадробны. І ніякае золата не магло нас супакоіць, вылечыць і замірыць.

Вось жа, некалі я пазычыў дзесяць тысяч даляраў у аднаго багатага купца. Сума не падавалася мне нейкаю празьмерна значнаю, я спадзяваўся вярнуць яе ў належны тэрмін, рупліва працуючы і адкладаючы штотомесяц частку свайго заробку. З дапамогай гэтай пазыкі думаў я набыць маленькі дом з садам, за дваццаць кілямэтраў ад МКАДу, і пасяліцца там з добрай жаною і будучымі дзеткамі, і дажыць адмераны мне час у ціхай працы і ўдумлівай творчасці, між старых кніг і вечнай Вагнэравай музыкі, пад шумлівымі дрэвамі і нязрушным небам, на сваёй зямлі.

Што праўда, ні жанчыны з салодкім дыханьнем, ні ружовых шчакатых дзетак ад яе я пакуль ня меў, і дом, які я прыгледзеў па абвестцы ў сеціве, быў фэйным утульным лецішчам, зусім не прыстасаваным да маркотных, марозных зімаў — ды я быў пэўны, што варта толькі пачаць увасабляць сваю сыціплую мару, як яна сама сыцежкаю выведзе ў належным напрамку і дасьць мне ўсё, што я сабе пажадаў. Бо ці не было гэта мінімумам, на які мае права спадзявацца любы чалавек, што ўжо спускаецца паволі з узгорка свайго веку ў даліну нябыту? Большага ў лёсу я прасіць не збіраўся.

Купец, да якога я звярнуўся, меў выдавецкі бізнэс, даволі пасьпяховы — мне заўсёды здавалася, што ён адчувае да мяне дзіўную павагу, і хоць наўпрост ён ніколі не хваліў мяне, але па нейкіх камэнтарах у сацыяльных сетках, па тым, як ён пазіраў на мяне падчас фуршэтаў, па ягоных ухвальных намёках, якія ён дазваляў сабе ў размовах з маімі знаёмымі, я адчуваў, што ён лічыць мяне разумным і таленавітым чалавекам, зь якім варта мець справу.

Ня буду хаваць, такое адчуваньне мяне цешыла — кожнага разу, думаючы пра яго, я вырастаў ва ўласных вачах

і падаваўся сам сабе асобаю, зь якой лічацца іншыя, і гэта прымушала мяне самога ўсё менш і менш лічыцца зь імі. Так, гэта было прыемна і хвалявала мяне ўсё мацней — і я сам не заўважыў, як звыкся з думкаю, што значу для купца больш, чым нехта з маіх калегаў; я наўмысна выклікаў гэтую думку, каб адчуць ад яе ўкол задавальнення; я пачаў шукаць у кожным ягоным слове і кожным зьяўленьні на публіцы знакі таго, што ён насамрэч мой прыхільнік, што ён увесь час вядзе са мной паважную, хоць і завочную размову — нібы мы зь ім узвышаліся над галовамі ўсіх астатніх і гаварылі бяз словаў, і ён слухаў, а я гаварыў, і гэта прымушала мяне верыць у сваю значнасьць.

Калі я ўпершыню прыйшоў да яго ў офіс, у кабінэце не было нікога, толькі нейкі хлопчык сядзеў на заваленай дакумэнтамі канапе, ледзь зьмяшчаючыся між папераў, і разглядваў кнігу. Відавочна, гэта быў сын купца, і я спытаўся ў яго, што ён такое чытае.

«Пра сьмерць», — сказаў ён сур'ёзна.

Я міжволі ўсьміхнуўся, як на маім месцы зрабіў бы любы дарослы, пабачыўшы дзіця, што з сур'ёзным выглядам удае зь сябе філэзафа. І пры гэтым падумаў, што мой сын ніколі ня будзе сядзець у пыльным офісе з нуднай і страшнай кнігай у руках — не, я буду даваць яму кнігі пра жыцьцё, вясёлыя і яркія гісторыі, ад якіх ён будзе сьмяяцца і марыць, і адкрываць сьвет, і перажываць галавакружныя прыгоды, якія ніколі не напаткаюць яго ў сталым веку, і пачувацца шчаслівым у тую пару, калі шчасьце прэ з усіх пораў.

«Ці не зарана табе чытаць такія кнігі?»

«Не», — сказаў ён, гледзячы на мяне без усьмешкі.

«Тады пачытай мне», — папрасіў я, але ён раптам раздражнёна скінуў кнігу з каленяў, быццам мая просьба ператварыла яе ў нудную рэч, зь якой хлопчык ня ведаў, што рабіць.

Я падняў кнігу і пабачыў, што гэта і праўда выданьне для дзяцей. Дзіцячая кніга пра сьмерць. Я і не здагадаўся, што існуюць такія кнігі.

«Цікава, — сказаў я. — Значыць, ты ўжо ведаеш, што такое сьмерць?»

«Так».

«І што?»

Ён адварнуўся, я быў яму непрыемны. І тады я зразумеў, што хлопчык наўрад ці ўмее чытаць. Ён проста разглядваў карцінкі. А я яму перашкодзіў.

«Хочаш, я табе патлумачу?»

Не чакаючы адказу, я падышоў да стала ягонага бацькі, растапырыў указальны і сярэдні пальцы і паставіў іх на самым краі. Атрымаліся дзьве нагі.

«Усё мае свой пачатак і свой канец. І стол, і я, і твой бацька. І гэты пакой. І горад, дзе мы жывем. І твая кніга — у ёй жа ёсьць першая і апошняя старонка? І ты таксама маеш пачатак і канец. Уяўляеш?»

Ён пахмурна назіраў за мной — малы на канапе паміж дзьвюх горак з рукапісаў, брашураў, накладных, дамоваў і актаў, ён сядзеў там, як кароль на папяровым троне, і, здавалася, зусім мяне ня слухаў. Колькі ж яму было гадоў? Я заварушыў пальцамі, раз-два, раз-два, дзьве ножкі, што вырасьлі з маёй рукі, рушылі па стале, крок за крокам.

«Глядзі, вось ідзе чалавечак. Ён яшчэ толькі пачаў свой шлях. Гэта ты. Да самага канца стала яму яшчэ так доўга. Так шмат усяго яшчэ можа здарыцца па дарозе. Цікавага, вусьцішнага, нуднага, цудоўнага, рознага. І там, дзе цудоўнае і файнае, чалавечку, вядома, хацелася б прыпыніцца і застацца. Але ён ня можа. Трэба ісьці. Ён ня можа спыніцца і перастаць перабіраць ножкамі».

Я пераставіў пальцы на самую сярэдзіну.

«А гэта я. Вось я ўжо колькі прайшоў. І таксама не магу спыніцца. Іду і іду. І мы з табой ведаем, што стол, па якім мы

ідзем, не бясконцы. Калі мой чалавечак дойдзе да канца — што зь ім здарыцца? Ён жа ня можа перастаць ісьці».

Я запытальна павярнуўся да хлопчыка, але той моўчкі глядзеў на мяне, проста ў твар, а зусім не на пальцы, якімі я адчайна варушыў, каб прыцягнуць яго ўвагу.

«Ну падумай. Добра, я табе падкажу. Чалавечак у... У... У-па-дзе».

Я паказаў, як чалавечак ляціць у бездань, проста на лямінат офіснай падлогі. Ляціць і распачна дрыгае нагамі. А потым я схаваў руку за сталом і сказаў:

«Вось. Быў, ішоў, і няма. А за ім крочаць па стале жыцця іншыя чалавечкі. І яны будуць ісьці яшчэ доўга, і ў іх усё будзе цудоўна, і пакуль яны дойдуць да канца, яны паспеюць стаіцца, і ім зусім ня будзе страшна падаць, бо нарэшце яны змогуць адпачыць пасья такой доўгай і цяжкай дарогі».

Я ўздыхнуў і ўсьміхнуўся. Я быў горды сабой, я й ня ведаў, што маю такі талент: простымі словамі і яркімі вобразамі тлумачыць малым дзецям складанае пытаньні быцця. І яшчэ я падумаў, што майму будучаму сыну пашанцуе — яго бацька зможа расказаць яму пра жахлівае так, каб не спужаць, а гэта ў наш час многага варта. А яшчэ я падумаў, што сам мог бы напісаць сваю дзіцячую кнігу пра сьмерць, дзе героямі былі б мае два пальцы, а месцам дзеянья — звычайны стол. Проста і з густам, разумна і пазнавальна. Такая кніга зацікавіла б ілюстратараў і мела б посьпех. Гадоўнае, не расказаць нікому пра сваю ідэю.

Дзьверы адчыніліся, і ў пакой увайшоў сам купец. Ён быў вельмі здзіўлены, пабачыўшы мяне, і сардэчна паціснуў мне руку.

«Не чакаў пабачыць вас тут... Вы ўжо пазнаёміліся? Гэта мой сынуля».

«Так, вядома, мы пазнаёміліся, — сказаў я, хоць мне і ў галаву не прыйшло пацікавіцца ў хлопчыка, як яго завуць. — І нават пагаварылі пра сьмерць, праўда?» — павярнуўся я да хлопчыка, які боўтаў нагамі, седзячы на канапе. Ён скрывіў

брыдкую грымасу, і я, падміргнуўшы, — бо што мне застава-лася рабіць — зноў узяў у рукі ягоную кнігу.

«Мне прынеслі яе ўчора, — сказаў купец. — Цікава пры-думалі гэтыя швэды. У нас нікому б не прыйшло ў галаву напісаць дзіцячую кнігу пра такое».

«Цікава, — пагадзіўся я. — Цікава тое, які ўсё ж доўгі шлях прайшло чалавецтва. Некалі дзіця было абсалютна бяспраўным, яго лічылі проста маленькай копіяй даросла-га, ад няўдалых копіяў імкнуліся пазбаўляцца — і гэта ні-кому не падавалася пачварным. Потым дарослыя прызналі дзіця недачалавекам, нейкім непаўнавартасным варыянтам саміх сябе. Лічылася цалкам нармальным пужаць дзяцей гвалтоўнай сьмерцю, нячыстай сілай, божай карай, каб яны не заміналі дарослым жыць і не парушалі парадку і аргані-заванасьці грамадзтва. А цяпер дзеці прызнаныя людзьмі, маюць усе правы, абароненыя ўсімі магчымымі законамі, грамадзтва стаіць на варце іх інтарэсаў — і вось гэтыя шчась-лівыя дзеці мусяць думаць пра ўласную сьмерць! Сьмерць, за якой няма ні кары, ні выхаваўчай мэты, ні сэнсу, проста распад, сьведчаньне марнасьці нашага існаваньня, і ня важ-на, малы ты або дарослы, ты памрэш, з тым і жыві. Жорст-ка? Так. Прынамсі, больш жорстка, чым калі-кольвечы ў гісторыі».

Купец выслухаў усё гэта зь вялікай увагай і, як мне пада-лося, зь ня меншай пашанай — і я зноў адчуў, што не дарэм-на жыву на зямлі.

«Так, вы, безумоўна, маеце рацыю, — сказаў купец. — Ка-лі прыйдзе час, дзеці самі ва ўсім разьбяруцца, а наўмыс-на навязваць ім веды, якія множаць трывогі і кепскія сны, ня варта. Калі дзіця не пытаецца пра штосьці само, значыць, час для пытанняў яшчэ не прыйшоў. Ня так даўно мы былі на пахаваньні майго дзядзькі. І на хаўтурах сынуля папра-сіў мяне патлумачыць, што здарылася. Забаўна... Мне давя-лося зымправізаваць, але, ведаеце, у мяне няблага атрыма-лася... “А што такое сьмерць?” — спытаў сын. Я задумаўся,

а потым паглядзеў на стол, на якім якраз прыбіралі посуд... І зрабіў вось што».

Купец падышоў да свайго працоўнага стала і паставіў на яго край два пальцы правай рукі. Сярэдні і ўказальны.

«Я паставіў на край стала два пальцы, так што атрымаліся дзве ножкі. І ножкі затупалі наперад. Вось так...»

Купец заварушыў пальцамі. Раз-два, раз-два. Пальцы паволі пайшлі ад аднаго краю да другога, а ён працягваў расказваць:

«...І тады я сказаў сыну: вось чалавечак, які толькі што нарадзіўся і пачаў жыць. Стол — гэта яго жыцьцё, ад краю і да краю. І чалавечак ідзе наперад, ён ня можа ня йсці. Нехта прайшоў толькі пару крокаў, а нехта хутка ўпадзе, бо прайшоў увесь стол, а спыніцца ня можа. Сынуля глядзеў, як зачараваны. Я паказаў, як чалавечак падае. І тады малы як заплача... “Яму страшна, гэтаму чалавечку! — закрычаў ён. — Чаму ты ня выратуеш яго, татка? Ты ж можаш, я ведаю!” Мы з жонкай ледзь яго супакоілі. І ўсё ж я падумаў, што гэта неблагая ідэя: вось так тлумачыць дзецям канцовасць усяго жывога. Нават ня ведаю, як гэта прыйшло мне ў галаву. Усяго два пальцы і стол з аб’едкамі ад рытуальнай вячэры... Чыстая імправізацыя. Так што, як бачыце, натхненне наведвае ня толькі паэтаў, бардаў і мастакоў, але і нас, купцоў, слуг Мамоны...»

«Сапраўды, каб патлумачыць, што такое сьмерць, нам хапае ўласнага сьмяротнага цела», — хутка прамовіў я, схаваўшы руку ў кішэню, і з горыччу пачаў разглядваць развешаныя па сьценах дыплёмы, якія купец атрымаў за ўдзел у самых розных конкурсах і кірмашах.

«Якія разумныя і пры гэтым дасканала сфармуляваныя словы», — сказаў купец, і мяне зноў агарнула хваля асалоды ад ягонае пахвалы. У пакой увайшла прыгожая, але нейкая празмерна хударлявая жанчына і забрала хлопчыка, гэта была жонка купца, ён прадставіў мяне ёй, але яна не звярнула на мяне асаблівай увагі.

«Я зайдрошчу дзецям, ім ёсьць што чытаць, — купец нарэшце ўсеўся за свой стол і гэтым адразу ж нагадаў мне пра мэту майго візыту. — Ім дазволена верыць у казкі, а нам не. Больш за ўсё на сьвеце дарослыя любяць казкі, але людзям сорамна ў гэтым прызнацца. Як абысьці забарону, калі ты сам яе прыдумаў?»

«Мне здавалася, дарослыя любяць нон-фікшн».

«Нон-фікшн — гэта казка, у якую Бог дазваляе верыць даросламу чалавеку, — сказаў купец. — Гістарычны нон-фікшн — казка, бо кожны гісторык выдумляе сваю Гісторыю. Нон-фікшн па біялёгіі, хіміі, анатоміі — казка, бо большасьць з нас, прафанаў у гэтых сур'ёзных галінах, успрымае такія кніжкі менавіта як казкі: клеткі, мікробы, часьціцы, элемэнты, злучэньні, органы — хіба гэта не героі казак, хіба яны дзейнічаюць ня так, як пэрсанажы захапляльных аповедаў, і хіба мы ставімся да іх інакш, чым людзі мінулых стагодзьдзяў — да пачвараў, эльфаў, гномаў і вядзьмарак?»

«Можа быць», — сказаў я.

«Мы чытаем пра ўласныя страўнікі і мазгі — але мы ня можам усьвядоміць, што ўнутры нас такое адбываецца бяз нашай волі, усё гэта ірацыянальна, нам патрэбная казка, казачнае мысьленьне, каб зразумець навуковыя адкрыцьці, — захапіўшыся, працягваў купец. — А кнігі пра палітыку? Гэта спроба пазабаўляць сябе цмокамі і людажэрамі, прывідамі будучымі і мінулымі. Дый біяграфіі вялікіх людзей і скандальных зорак — у аснове сваёй казкі і нішто больш, бо кожны біёграф — казачнік, а часьцей нават проста хлус».

І зноў прыемнае адчуваньне апанавала мяне — бо я быў перакананы, што купец ні з кім больш не абмяркоўвае такія рэчы, што я адзіны, каму ён давярае свае інтэлектуальныя развагі. Дый з кім яму яшчэ пагаварыць — купец з купцом размаўляе пра купецкае... Дамовы, правы, сумы, заробкі, прыбытак. Ну, часам, вядома, яны размаўляюць яшчэ і пра грошы, у тыя рэдкія хвіліны, калі не размаўляюць пра грошы, а калі яны не размаўляюць пра грошы, яны гавораць

пра штосьці інтымнае, напрыклад, пра грошы, і нават калі некаму зь іх заманецца пагаварыць не пра грошы, яны пачынаюць прыкідваць, колькі гэта будзе каштаваць.

«Прабачце, — сказаў купец. — Вядома, вы прыйшлі сюды не для таго, каб выслухоўваць мае дылетанцкія развагі пра рэчы, у якіх купцы нічога ня кемаць. Ваш візыт мяне ўсхваляваў, я нават забыўся прапанаваць вам выпіць. Кавы, гарбаты? Ці, можа быць, віскі?»

«Дзякуй. У мяне да вас просьба...»

«Слухаю, — сказаў купец. — Паспрабую зрабіць для вас усё, што ў маіх сілах».

«Я хацеў бы пазычыць дзесяць тысяч даляраў, — сказаў я з годнасьцю. — На год. Віскі, калі ласка. Бязь лёду».

Ён здзівіўся яшчэ больш, але ягоная павага да мяне была ня менш вялікай, а пляны, якія я адразу ж агучыў, скарылі яго сваёй шляхетнай і нявіннай прастатой. Ён пазычыў мне грошы пад зусім не драпежніцкі працэнт, і неўзабаве я купіў сабе драўляны дом з маленькім садам і калодзежам, на ўскраіне вёскі, дзе жылі толькі старыя, якія перасоўваліся па вуліцы так сьмешна і няўклюдна, нібы замест ног у іх былі нечыя скурчаныя, здранцьвелья пальцы.

Год быў няўдалы; сайт, для якога я пісаў, нечакана адмовіўся ад вялікіх тэкстаў і засяродзіўся на падкастах і відэа-блоггах, і я страціў працу. Зрэдку мне ўдавалася сям-там падзарабіць, ды толькі ўсё гэта былі капейкі, якіх хапала хіба што на хлеб. Адкладваць грошы ніяк не ўдавалася, а потым і тое, што засталася, сышло на надзённыя патрэбы. Часам я сустракаў купца на імпрэзах і фуршэтах, на якія мяне ўсё яшчэ клікалі, часам чытаў ягоныя камэнтары і пасты; я бачыў, што з таго самага дня, калі я прыйшоў да яго ў офіс папрасіць аб пазыцы, нешта паміж намі незваротна зьнікла, нібы распусьцілася ў маёй просьбе — цяпер яна стаяла паміж намі, як суворы судзьдзя, цяпер яна гаварыла за нас.

Справа купца, між тым, квітнела, ён пашыраў яе, ён працаваў як апантаны, карыстаючыся ўсімі найноўшымі мар-

кетынгавымі мэтадыкамі, і яна ўзносіла яго ўсё вышэй і вышэй, і вось ужо нават скептыкі загаварылі пра тое, што купец вярнуў айчыннаму кнігавыдавецтву колішні прэстыж. А купца ўжо бачылі ў таварыстве самых багатых і шляхетных людзей краіны. Ён нават пачаў займацца дабрачыннасьцю — верная прыкмета таго, што бізнэс ягоны быў на пад'ёме. На яго працавалі тры тузіны карэктараў, два тузіны рэдактараў, тузін перакладчыкаў, сто аўтараў упрошвалі яго аб супрацоўніцтве і дзвьесце плацілі яму, каб ён выдаў іх пісаніну, трыста тутэйшых друкароў змагаліся за ягоныя замовы, а ён друкаваў кнігі ў Вільні і атрымліваў дыплём за дыплёмам.

А я гэтым часам штодня ездзіў са сваёй убогай хаціны ў сталіцу, дзе спрабаваў знайсці хоць якую працу, і потым, змораны і галодны, з пакетам, поўным сабачай каўбасы, аўсянкі і таннага віна, вяртаўся дамоў. Таропкай хадою, ня ведаючы ні выходных, ні сьвятаў, я хадзіў на станцыю электрычкі і вяртаўся ўвечары ў свой стары дом, прагрэць які пры дапамозе печкі ніяк не ўдавалася, бо цяпло імгненна ўцякала скрозь стары дзіравы дах, як кожную раніцу ўцякала мая закіпелая каша праз край каструлі. І кожны мой крок па то занесенай сьнегам, то разьедзенай гразёю вясковай дарозе нагадваў мне, што да канца тэрміну засталася яшчэ на сэкунду менш, і кожная хвіліна, калі я нерухома ляжаў у ложку пад дзвьюма коўдрамі, вяртала мяне да таго стала і таго чалавечка, да марных спробаў ягоных спыніцца і застацца на сярэдзіне шляху — сьмеху вартых спробаў падмануць час. Але потым я ўскокваў і пачынаў бегаць па хаце, бо і пад коўдрамі мяне скоўваў холад, я бегаў і чакаў вясны, а зь ёй і дня разрахунку.

Калі я прыйшоў да купца ўвесну, ён ужо не выглядаў ні сардэчным, ні здзіўленым, хутчэй стомленым і засмучаным. З парога я прызнаўся яму, што не магу аддаць пазыку.

«Што ж, — сказаў ён, выслухаўшы мяне зь непранікальным тварам. — Я мог бы зьвярнуцца да дзяржавы, каб яна занялася вамі і пакарала за вашыя ляноту і легкадумнасць...»

Я ня ведаў, што сказаць. Жах апанаваў мяне. Хоць дзяржава ўжо даўно не забівала нікога за ціхае слова, яна магла пазбавіць мяне свабоды. А свабоду я любіў больш за ўсё на сьвеце.

«Але я не люблю дзяржаву, — прамовіў купец, даўшы майму жаху ўвабрацца ў сілу. — Няма на сьвеце такіх купцоў, якія любілі б дзяржаву. Дзяржаву, што прымушае іх дзяліцца прыбыткам і ўсяляк замінае духу вольнага прадпрымальніцтва. Дзяржаву, што імкнецца кантраляваць кожны здабыты намі талер, а потым садзіць нас у турмы, варта нам усяго толькі аднойчы апярэдзіць свой час».

Ён дастаў напісаную мной расьпіску і пакруціў яе ў руках.

«Я мог бы папрасіць сваіх сяброў пакараць цябе».

Ён перайшоў на «ты» без папярэджання, ён паказваў мне, што мы маглі б перайсьці на «ты» ў зусім іншым, так бы мовіць, кантэксьце. Некалі ягонае «ты» магло б зрабіць мяне шчаслівым, але цяпер яно біла мяне па шчоках.

«Але я не хачу быць жорсткім».

Я глядзеў на ягоны стол і бачыў бясконцыя палкі пальцаў, што рухаюцца ад краю да краю і абрынаюцца роўнымі шыхтамі ў бездань. Я ведаў, што пагаджуся на ўсё.

«Урэшце, я мог бы проста дазволіць табе прадаць тваю ўбогую хатку, — сказаў купец, уважліва разглядваючы мой твар. — Але ж ніхто ня купіць яе за такія грошы. Яе рэальны кошт — тысяч пяць, ня болей. Дый каму яна тут здалася? Табе папросту ня будзе дзе жыць, і ты прападзеш, згібеш, бо нікому тут не патрэбнае тваё мастацтва. Ты ведаеш гэта. І тады, гібеючы, ты зноў прыйдзеш да мяне. І зноў папросіш аб пазыцы. І ўсё паўторыцца».

Пальцы крочылі па сталю, пальцы ў жалезных касках пярсьцёнкаў, пальцы ў бліскучых пазногцях, што адсвечвалі, як латы старажытных вояў. Тысячы пальцаў: я бачыў іх,

я чуў іхны тупат. Пальцы, жаночыя і мужчынскія, дзіцячыя і старэчыя, прамаршыравалі да краю стала і раптам замерлі, як па камандзе.

«Я прыдумаў, чым ты адплаціш мне за маю дабрыню, — сказаў купец па непрацяглым роздуме. — Прыдумаў яшчэ тады, калі ты толькі раскрыў рот, каб папрасіць у мяне пазыку. Ты будзеш пісаць для мяне казкі».

«Казкі? Але я ніколі не пісаў казак».

«Дык пачні! — сказаў ён і наліў сабе кавы. — Усё некалі бывае ўпершыню. Некалі ўпершыню ты абачліва прамаўчаў, хоць датуль прызвычаіўся гаварыць усё, што прыйдзе ў галаву — і ў гэты момант зрабіўся дарослым. Упершыню сам зарабіў сабе грошы на хлеб, упершыню лёг з жанчынаю, упершыню адчуў, што маеш сэрца ў тым месцы, дзе, як табе раней здавалася, была звычайная пустата. Упершыню зразумеў, што ты ня бог, а ўсяго толькі істота на дзвюх нагах, што крочыць у бездань. Упершыню адчуў боль расстання і слодыч вяртанья. Ці ты ня згодны са мной?»

Я быў змушаны прызнаць яго рацыю і схіліў галаву перад ягонай мудрасцю. І ён ацаніў маю пакару.

«Кожны дзень цягам месяца ты будзеш пісаць для мяне па адной казцы. І кожны вечар ты будзеш прыходзіць да мяне і чытаць тое, што напісаў. І калі хоць адна казка ня будзе вартай таго даверу, якім я так шчодро ўзнагародзіў цябе — о, я знайду, чым пакараць неслуха і мантача за яго саманадзейнасць. На цябе абрынецца ўся моц дзяржавы, усе законы нашага Справядлівага Ладу і ўся злосьць маіх партнёраў. Уся жорсткасць маіх суворых сяброў. Дык не марудзь. Пачні ўжо сёння. А заўтра роўна а дзвянтай вечара я чакаю цябе ў маёй хаце. Вось адрас. І не спазняйся!»

Я ўжо выходзіў зь яго кабінэта, калі ён паклікаў мяне. Я абярнуўся.

«І вась яшчэ адна ўмова. Кожная казка павінна пачынацца тымі самымі словамі...»

«Якімі?»

«Якімі? Вельмі простымі... Гэтыя словы мусяць дысцыплінаваць цябе».

Я цярпліва чакаў, стоячы на парозе. Здавалася, ён сам ня ведаў, што за пачатак мусіць быць у маіх яшчэ не напісаных казак. Ён думаў доўга, то хмурнеючы, то ўсьміхаючыся сам сабе, і твар ягоны то цямнеў, то сьвятлеў, быццам за акном мянялася надвор'е, хоць там з самага ранку сьвяціла сонца. І калі я трэці раз пераступіў з нагі на нагу, ён кінуў мне, як аб'едкі, заповітныя словы. І словы гэтыя гучалі так:

«Міласэрны Бог».

ЧАРОЎНЫЯ ПУТЫ

Міласэрны Бог узнагародзіў Андрэя самымі рознымі фобіямі, але самай прыгожай і незвычайнай зь іх была боязь зубных лекараў.

Няшчасны Андрэй баяўся дантыстаў так, што пры адной думцы пра лекарскі кабінэт у яго пачыналі дробна трэсьціся рукі, сэрца ягонае грукала ў грудную клетку з такой сілаю, нібы мела кулакі і выйшла супраць свайго ўладальніка на баксёрскі рынг, а скура пакрывалася мярзотным ліпучым потам. Пяты пераставалі адчуваць пад сабой зямлю, ногі ўмомант рабіліся ватнымі, а язык адмаўляўся слухацца і казаў зусім ня тое, што яму загадвалі.

А вінаватыя ва ўсім былі дзье маладыя лекаркі-практыканткі, да якіх ён патрапіў аднойчы, калі быў падлеткам. Толькі-толькі пачалося лета, і бацькі казалі Андрэю, што павязуць яго на мора ў Крым, калі ён паслухаецца дктароў і вырве зуб, які даўно яго мучыў. На мора яму дужа хацелася; і вось Андрэй набраўся мужнасьці ды пайшоў да зубнога — а трапіў да тых практыкантак. Ды такіх ужо няўмелых ды бязрукіх, што яны дралі і крышылі Андрэю зуб дзье гадзіны, але ж так і не змаглі яго вырваць. Андрэй лямантаваў і румзаў, але практыканткі адно сьмяяліся і казалі, што ён паводзіцца як малое дзяўчо і наогул яны сумняваюцца, ці належыць ён да слаўнага мужчынскага роду,

бо калі мужчына ня можа трываць такога бяскрыўднага болю, дык як жа ён зьбіраецца ваяваць за Айчыну — а калі яму нагу будуць рэзаць па калена? Ці асколак з жывата даставаць? Што, ён гэтаксама будзе енчыць? А калі ён трапіць у палон — няўжо выдасьць сваіх, як толькі яму пад пазногці пачнуць заганяць іголки?

На Андрэевы крыкі прыйшла старэйшая лекарка і пачала яго ўшчуваць:

«Маць мая жэншчына! Такія дзяўчаты яму свае белы ручкі проста ў рот кладуць, а ён вiшчыць як парася! Усё пры іх, і ножкі даўгія, і пухлыя грудкі, і малінавы губкі. Нармальны хлопец бы пацярпеў і тэлефончыкі б узяў у абедзьвюх, а ты істэрыку тут закатваеш. І ня сорамна табе, хлопча?»

Паўшчувала яго старэйшая лекарка ды сышла. Але нават такія пранікнёныя словы не падзейнічалі на Андрэя, бо кожны дотык да разварушанага зуба прымушаў яго крычаць і падскокваць у крэсьле, нібы ён быў вар'ят пад час прыпадку.

Адна з практыкантак трымала Андрэя за сківіцы, а другая цягнула і драла, а потым яны мяняліся, і экзэкуцыі гэтай не было відаць канца. Потым яны, спацелыя і вясёлыя, усё ж змарыліся і паклікалі нарэшце дасьведчанага доктара, які за хвіліну дастаў парэшткі зуба і сказаў дзьве гадзіны ня есьці і піць Белую Анальгіну. У кабінэце стаяў пах маладога жаночага поту, крыві і парфумы, таполевы пух залятаў праз адчыненае акно, тралейбусы праносіліся па ціхай вуліцы міма паліклінікі, а Андрэй паласкаў знямелы рот і прысягаў сам сабе, што лепш ён памрэ, але ніколі больш не пераступіць парог лекарскага кабінэта. Праклятага зуба ён пазбавіўся, але ў душы Андрэевай на ўсё жыццё засталася жахлівая траўма, і выплюнуць яе, нібы змочаную сьпіртам ватку, было немагчыма. Бо душа чалавечая ня рот, і дастаць зь яе страх ня так проста. Міналі гады, аднак вылечыць Андрэя ад душэўнае раны не маглі ні гарэлка, ні аўтатрэнінг, ні найноўшыя мэдычныя тэхналегіі. Ён разу-

меў, што мусіць перамагчы фобію, але вобраз жахлівага болю імгненна ўспыхваў перад ім, як толькі ён задумаўся пра візыт да доктара.

Што й казаць: ня ходзячы да лекараў, зубы свае Андрэй зусім занядаў, і ўжо ў трыццаць гадоў рот ягоны ўяўляў сабою вартае жалю відовішча, якое даводзілася ўвесь час хаваць. Ды здарылася тое, што ня можа абмінуць нікага мужчыну — аднойчы сустрэў Андрэй дзяўчыну, ды такую гожую, добрую і разумную, што сказаў ён сам сабе: «Не магу жыць безь яе, думаю пра яе і дзень і ноч, водар яе валасоў і падпахай не дае мне спакою паўсюль, куды ні пайду, няма пякнейшай за яе ва ўсім сьвеце, і голас яе зачароўвае мяне, што б яна ні казала».

Дзяўчына тая таксама пазірала на Андрэя нібыта прыхільна, яны пазнаёміліся і пачалі разам гуляць па горадзе, завітваючы ў кавярні і кінатэатры, і Андрэй моршчыўся ад гарачай кавы, што запальвала ў ягоным роце полымя болю адразу з усіх бакоў, а ад халоднага марозіва ў яго вочы лезьлі на лоб. Зрэшты, дзяўчына нічога не заўважала, бо за доўгія гады ён навучыўся хаваць свае пакуты і да таго ж заўжды меў у кішэні абязбольныя таблеткі. Ёй падабалася быць зь ім побач, ды ўсьміхнуцца ёй ён ня мог, бо мусіў хаваць сваё ўбоства.

Паколькі небарака Андрэй стараўся не адкрываць рота без патрэбы, каханая прыдумала яму сьмешную мянушку «Угрум-бурчун». Спачатку ёй падабалася ягоная маўклівасьць, бо яна бачыла за ёю нейкую сымпатычную таямнічасць — і наогул яна лічыла, што сапраўдны мужчына мусіць быць негаваркі і з загадкаю ў вачах. Але паступова ёй пачала надакучваць яго заўсёдная змрочнасьць. Неўзабаве Андрэй паехаў правесьці яе да самага дома, і перад разьвітаньнем яна пацягнулася да яго, каб адчуць слодыч іх першага пацалунку — ды толькі засаромеўся ён зубоў сваіх, сьцяў вусны, скрывіўся, адварнуўся ад яе і сышоў у цемень, да аўтобусага прыпынку.

І вось у паўпустым аўтобусе, што вёз яго з адной ускраіны гораду на другую, наведала Андрэя нарэшце Прасьвятленьне. Зразумеў ён, што прыйшла пара яму нешта зрабіць са сваімі няшчаснымі зубамі. І адразу ж барвовы дух пякельнага болю зьявіўся перад ім і засьмяяўся так гучна, што Андрэй ажно зьбялеў ад жаху. Сутаргавым рухам ён намацаў кішэнь, дзе мусіла ляжаць Чароўная Кетаролка, не знайшоў і кінуўся ў начную аптэку, але своечасова ўспомніў, што проста паклаў пігулку ў кашалёк. Ён праглынуў Кетаролку, і толькі тады да яго вярнуўся розум. Розум і звычайны спадарожнік — страх.

І ўсё ж з наступнага дня ён пачаў асьцярожна распытваць у знаёмых і сяброў у сацыяльных сетках, ці ня ведаюць яны добрага зубнога лекара, які б бязь зьдзеку, хутка і прафэсійна дапамог яму і да таго ж быў бы майстрам абязбольваньня. Недахопу ў парадах не было, але якой зь іх скарыстацца, ён ня ведаў — белазубыя людзі, што глядзелі на яго зь юзэрпікаў, не разумелі яго, яны не маглі напоўніцу спасьцігнуць, у якую бездань вусьцішы ён зазіраў, заводзячы размовы на такія тэмы. Большасьць зь іх, ужо адрамантаваўшы свае зубы, не маглі цяпер абысьціся безь недарэчных жартаў.

І вось неўзабаве Андрэй атрымаў прыватнае паведамленьне ад зусім незнаёмага чалавека, што зваўся Руслан, і інтуіцыя падказала Андрэю, што ён знайшоў тое, што шукаў.

Той Руслан не дзяліўся імёнамі і месцамі працы знаёмых дактароў, ён не пераконваў, што мэдыцына не стаіць на месцы і вылечыць зубы сёньня — гэта як выпіць шклянку вады. Не — ён наўпрост напісаў Андрэю, што ведае цудоўнага зубнога, менавіта такога, якога Андрэй шукае, і нават лепшага, але хоча за такую каштоўную інфармацыю грошай. У іншым выпадку Андрэй паслаў бы вымагальніка куды далей, але тут ён чамусьці адразу паверыў у шчырасць Руслана, і невядома было, інтуіцыя загадала яму дамовіцца аб узнагародзе і прызначыць месца спат-

канья — або распач прымусіла ўхапіцца за абяцаньне незнаёмца, які насамрэч мог аказацца кім заўгодна.

Пэўна ж, Руслан здагадваўся, што Андрэй гатовы аддаць за каардынаты чараўніка-лекара калі не паўцарства, дык прыстойную суму ў валюце, і нават калі б Андрэю прапанавалі адсячы паўпальца на назе ў абмен на шчасьлівае пазбаўленьне ад зубных клопатаў — ён не раздумваючы пагадзіўся б. Грошы ў Андрэя вадзіліся, не было толькі шчасьця: чамусьці так павялося ў сьвеце, што ня могуць жыць у згодзе золата і сэрца. «Чаму я мушу яму верыць?» — пытаўся сам у сябе Андрэй, стоячы дома перад люстэркам, а рукі яго ўжо адлічвалі купюры, вынятыя з тайніка, і ў люстэрку ён бачыў сваю каханую, што ўсьміхалася яму, быццам люстэрка тое вяло жывую трансляцыю зь іхнай шчасьлівай супольнай будучыні.

Яны сустрэліся з Русланам у тлумнай кавярні на вуліцы Кастрычніцкай, і Андрэй, нібы пад гіпнозам, аддаў Руслану грошы. Той пералічыў і паглядзеў на Андрэя ўважліва і спачувальна:

«Што ж, слухай і запамінай, браце, і глядзі не пераблытай нічога, бо тое, што я кажу табе, ёсьць скарбам, што шукаў ты доўга, а знайсьці й ня марыў, і нават знайшоўшы, лёгка можаш страціць...»

Андрэй слухаў яго, а сам ня мог адарваць позірку ад ягоных зубоў — роўных, вільготных і белых, і яны паблісквалі ў святле лямп так, што Андрэю хацелася правесці па іх пальцам, нібы па жмені сабраных на далонь марскіх каменьчыкаў.

«У старой паліклініцы на ўскраіне гораду побач зь лесам працуе лекарка Эстэр, — ціха сказаў Руслан. — Ты мусіш запісацца да яе на прыём, але толькі абавязкова на самы вечар, так, каб быць апошнім яе пацыентам. У дзень, калі паедзеш да яе, купі каробку чакалядных цукерак і падаруй ёй, калі яна запрасіць цябе ў свой кабінэт. І калі ты ляжаш у яе крэсла і яна надзене пальчаткі і ўклю-

чыць лямпу, не паказвай свайго страху, як ні захочацца табе расчуліць яе сваім голасам і выглядам. Тая Эстэр пачне гаварыць з табой, і яшчэ перад тым, як пачаць працу, яна мімаходзь прамовіць слова “путы”. І як толькі яна яго прамовіць — пакажы ёй, што ты пачуў яе, ухапіся за гэтае слова і не адпускай яго, і прадэманструй, як яно ўсхвалявала цябе, у прыемным сэнсе, вядома ж. А потым ужо не кажы нічога і рабі ўсё, што скажа табе лекарка. А цяпер ідзі — і няхай дапаможа табе Міласэрны Бог, у каго б ты ні верыў, няшчасны, стоячы пад скавышамі твайго мізэрнага жыцця».

Прамовіўшы гэтыя дзіўныя словы, Руслан выйшаў з кавярні, і доўга яшчэ агаломшаны Андрэй сядзеў за столікам, гледзячы ў пустую філіжанку. І тут, нібы знак, прыйшло паведамленьне ад каханай:

«Дзе ты прапаў, Угрум-бурчун?» Сумны эмоджы пасля гэтых словаў скрывіўся так, нібы ў яго балелі зубы — і Андрэй адчуў у сабе нечаканы прыліў сілаў, расплаціўся і выйшаў у зімовы вечар.

Ён зрабіў усё так, як сказаў яму таямнічы Руслан. Запісаўся на самы-самусенькі вечар і ў прызначаны час быў на патрэбным паверсе пабудаванай яшчэ за хрушчоўскімі часамі паліклінікі на самай ускраіне гораду. Вялікі лес падступаў да самых яе сьценаў. Калі ён выйшаў зь ліфта, рэзкі лекарскі пах косьці, сьпірту і жалезьзя ўдарыў яму ў нос, і вочы яго нібы асьлеплі. Калідор быў пусты, на абшарпаных сьценах віселі выцьвілыя савецкія плякаты з вусьцішнымі малюнкамі; ён знайшоў патрэбны кабінэт і нерашуча пагрукаў.

Лекарка Эстэр была чарнявай жанчынай гадоў трыццаці пяці. Андрэй увайшоў, павітаўся, распрануўся і працягнуў ёй цукеркі, якія яна не хацела браць, але потым усё ж неахвотна прыняла і схавала ў шуфляду. Мыючы рукі, яна запрасіла яго легчы на раскладзенае крэсла, ён апусьціўся на яго з заплюшчанымі вачыма — і сутаргава

ўхапіўся за падлакотнікі. Яна ўключыла лямпу — ён адплюшчыў вочы.

«Вам блага? Вы бледны, як сьмерць», — сказала яна спакойна.

На яе загад ён раскрыў рот. «Шырэй, — сказала яна. — Шырэй».

І тады ён, адчуваючы боль у сківіцы, раскрыў рот так шырока, як толькі мог, і ўвесь ягоны сорам цяпер пазіраў на яе, і ўсё ягонае жыцьцё было перад ёй як на далоні.

«Што вы так трясцесься? Вы баіцеся мяне? Я такая страшная?»

«Не, вы вельмі прыгожая», — сказаў Андрэй, чырванючы.

«Тады, можа, вы баіцеся маёй лекарскай машыны?»

«Усё нармальна», — сказаў ён хрыпата.

«Вы ўпэўнены?»

«Так».

«Гэта добра, — сказала яна, беручы ў рукі мэталічную прыладу і падносячы да ягонага рота. — Адкрыйце і не закрывайце».

Ад яе рук, ад яе халата, а асабліва ад яе грудзей, якія былі цяпер так блізка, пахла вельмі незвычайнай парфумай. Нібы гэтая жанчына выкупалася толькі што ў цудоўным сьвежазмолатым цынамоне, пякучым перцы і какаве, у ваньне з каляндры, кардамону, размарыну і арэхавага масла. Гэта быў такі прыемны водар, што ў Андрэя закружылася галава. Нібы праз сон, ён чуў, як лекарка кажа яму:

«Што ж, работы тут столькі, што нам з вамі да лета хопіць. Але вы чалавек дарослы, сьмелы, адразу відаць, сапраўдны мужчына. Вы заўжды так пацееце? Не кажыце нічога, гэта я так, выпадкова спытала. Ведаеце, калі пацыент такі спакойны, дык і працаваць прасьцей. А то некаторыя прыходзяць такія перапуджаныя, што хоць вярхоўкамі іх прывязвай. Часам думаеш: і праўда, навязала б ім пумы

на рукі-ногі, дык і мне працаваць лягчэй было б, і ім спакайней. Так, што ў нас тут? Карціна алеем... Не закрывайце рот, калі ласка».

У роце ў Андрэя перасохла.

«Путы? — сказаў ён і аблізаў вусны. — А вы калі-небудзь звязвалі сваіх пацыентаў вяроўкамі?»

«За каго вы мяне прымаеце?»

«Ведаеце, — ён прыўзняўся на крэсьле. — У путах няма нічога такога, нічога заганнага... Я, напрыклад, пачуваўся б зусім няблага, калі б апынуўся зараз у путах, тут, перад вамі. Выключна каб палегчыць вам працу. І наогул, мушу вам прызнацца... Але прабачце, я, мабыць, сказаў нешта лішняе».

Яна замаўчала, узяла мэталічную палачку, і раптам пачварны боль уціснуў яго ў крэсла, а потым прымусіў падскочыць. Бо яна — так, яна! яна! яна! — дакранулася да самага сэрца болю, да самага напятага нэрва, яна трапіла кончыкам сваёй палачкі ў самы ягоны храм, туды, дзе боль зьвіў сабе гняздо і зладзіў свой алтар, туды, дзе было яго карнявішча, яго мозг і ягоны трон.

«Што з вамі? — сказала яна строга. — Я яшчэ нічога не зрабіла».

«Усё, — сказаў ён і падняўся, трымаючыся за шчаку. — Я пайду. Я не магу! Я баюся вас так, як нікога ў гэтым сьвеце, і рукі вашыя нясуць толькі боль і пакуту!»

«Але вы ня можаце сысьці, — сказала яна маркотна. — У вас у роце сапраўднае пекла».

«Лепш хаваць пекла ў роце, чым трапіць пеклу ў рукі!»

Ён павярнуўся і схапіў куртку.

«Вярніцеся», — пачуў ён голас за сьпінай, і голас быў уладны і салодкі, і ў ім былі шэпт карыцы, і вастрыня калючых, і ўкус перцу, і пяшчота какавы, і лісьлівасьць арэхавага масла. Ён павярнуўся і пабачыў у яе руках доўгія вяроўкі, дастаткова тоўстыя, каб звязаць мужчыну, і дастаткова мяккія, каб спавіць імі жанчыну. Шурпатыя

прыгожыя вяроўкі-путы з узорам, які Андрэй ніколі ня бачыў, рухавыя і нібы нашмараваныя нечым, яны пераліваліся ў яе руках усімі адценьнямі карычневага, шэрага і ружовага і былі зусім як жывыя.

«Дайце мне слова, што нікому ня скажаце пра тое, што я зраблю», — сказала Эстэр крыху сарамліва, і Андрэй пакляўся, што будзе маўчаць.

І вось ён ужо зноў ляжаў у крэсьле і адчуваў, як путы-вяроўкі спрытна прапаўзаюць у яго пад пахамі, абвіваюць запясыці, варушацца ля пахвіны, змыкаюцца на нагах, сьціскаюць грудзі і абдымаюць яго так пяшчотна і моцна, што ён з радасьцю аддаецца іх сіле — дзе трэба, шаўковай і мяккай, а насамрэч неадольнай, і адзеньне ягонае ляжала на падлозе, а Эстэр спавівала яго ўсё мацней, і чорныя яе валасы казыталі яму твар. Раптам сьвятло згасла — і толькі ліхтар за акном працягваў сьвяціць, нібы поўня, што выплыла зь вялікага лесу. Апошняя, што ён чуў — гэта голас Эстэр, які казаў яму, што ў паліклініцы часта выключаецца электрычнасьць, і гук ключа, што паварочваўся ў замку. І адразу пасья гэтага ён праваліўся ў сон, ды такі салодкі і прыемны, якіх ня сьнілася яму ажно зь дзяцінства. І былі ў тым сьне цынамонавыя вежы і кававыя дрэвы, дамы з чарнасьліву і рэкі з какавы, і цёплыя дажджы з малага, і мядовы пясок, і дамы з сушаных бананаў, і тварожныя ўзгоркі... І голая Эстэр танцавала перад ім, віючыся, нібы зьмяя, і ў руцэ ейнай была не мэталічная палачка, але тонкая пуга зь пер'ем на канцы...

Калі ён прачнуўся, у кабінэце нікога не было, сонца ўставала па-над лесам, а путы-вяроўкі на ім былі паслабленыя, каб ён мог спакойна ад іх вызваліцца. Ён ускочыў і хутка апрануўся, паглядзеў на сябе ў люстэрка і ўсьміхнуўся цудоўнаму сну, які памятаў да драбніц. І тады пабачыў, што ў роце ягоным цяпер пабліскваюць два шэрагі новых, белых і роўных зубоў, такіх прыгожых і здаровых, што ён не адразу пазнаў сябе ў адлюстраваньні. Дзьверы былі

адчынення — ён выскачыў у калідор і непрыкметна выйшаў з паліклінікі праз чорны ход. Увесь дзень ён любаваўся сваімі зубамі, ловячы іх адлюстраваньне паўсюль, дзе толькі можна: у вітрынах і шклянках, у прыбіральных і вокнах грамадзкага транспарту, а потым ён напісаў сваёй каханай, яны сустрэліся — і вось ён ужо лавіў здзіўленьне ў яе вачах, і бачыў у іх свае новыя чароўныя зубы, і сам ня верыў свайму шчасцю, і кусаў яе вусны, і кусаў мяса, і піў самыя гарачыя і халодныя напоі, якія яна яму так шчодро налівала, і не адчуваў больш ні болю, ні сораму. Жыцьцё падалося яму раем, і ён часта ўсьміхаўся проста так, без прычыны, і кожная ўсьмешка была прыемнай яму, нібы віно.

«Чаму ты сьмяешся, Угрум-бурчун?» — пыталася каханая.

«Не называй мяне так, — адказваў ён, сьмеючыся. — Хіба я той самы Ўгрум-бурчун, якога ты ведала раней?»

«Але я пакахала цябе такім».

«Прыдумай мне новае імя!» — прасіў ён, сьмеючыся яшчэ гучней, і мінакі абарочваліся на яго, нібы на вар'ята. Але нічога не прыходзіла ў галаву каханай, кожная мянушка гучала недарэчна, быццам яна клікала кагосьці чужога. Таму яна працягвала называць яго так, як і раней, і часам ён злаваўся на яе, ды толькі імкнуўся не паказваць сваёй злосьці. Ён вадзіў каханую ў найлепшыя рэстаранцы і купляў ёй самыя дарагія апрананні, хоць яна яго зусім не прасіла, але ён рабіў гэта, бо ягоныя зубы былі зубамі пасьпяховага і шчаслівага чалавека, яны патрабавалі ад яго быць такім самым — роўным, бліскучым, здаровым і бездакорным. Але чалавек ня зуб — і зрэчас Андрэй адчуваў у роце цяжар, а на душы стому, бо тое, што ён мог дазволіць сабе з кепскімі зубамі, было зусім недарэчна з новымі. Зубы патрабавалі ад яго купляць сабе модную адзежу з найноўшых калекцый, выглядаць модна і маладжава, усьміхацца і быць заўжды ў гуморы — карацей, жыць так, каб пырскі задаволенасьці і ўпэўненасьці ў сабе траплялі на ўсё,

да чаго ён набліжаецца, і ніколі не азмрочваць жыцьцё блізкіх і родных ні папрокамі, ні дэпрэсіўным выглядам, ні дурнымі ўчынкамі.

Шчасьцю Андрэя замінала яшчэ адна акалічнасьць. Увосень яны з каханай вырашылі ажаніцца і выправіцца ў мядовы месяц у Эгіпецкія пяскі, але калі Андрэй палічыў свае грошы, высветлілася, што іх хапае хіба што на самае сьціплае жыцьцё. Разглядваючы свае новыя зубы і посьцячы ў інстаграм усё новыя і новыя фота сваіх сьляпучых усьмешак, ён раздумаў пра тое, дзе яму здабыць сродкі для ўваабленьня ўсіх мараў. Ён быў пэўны, што каханая кіне яго, калі ён скажа ёй праўду. Але ніякай магчымасьці паправіць сваё становішча ён ня меў — і вось прыйшоў верасень, а што рабіць, ён усё яшчэ ня ведаў. Седзячы ў кавярні каля акна, за якім не канчаўся нудны і шэры дождж, Андрэй чакаў сустрэчы з каханай, а сам раздумаў пра тое, ці не пазваніць яму старым сябрам, якія займаліся нечым супрацьзаконным. У адчаі ён гартаў стужку фэйсбуку — і натрапіў на гісторыю чалавека, які вельмі баяўся зубных лекараў і таму застаўся зусім без зубоў. Не чакаючы ўжо ні добрай парады, ні паратунку, той чалавек задаваўся рытарычным пытаньнем: за што, за якія грахі даў нам зубы Міласэрны Бог, і калі навука дойдзе да такой ступені разьвіцьця, што стаматалёгія зьнікне, бо хваробы, якімі яна займаецца, сыдуць у нябыт? Нібы маланка, працяла Андрэя геніяльная ідэя: як дапамагчы гэтаму небаракі і заадно вырашыць свае праблемы. Ён адразу ж напісаў няшчаснаму, што падзельцца зь ім цудоўным сакрэтам, як зьмяніць сваё жыцьцё і перамагчы страх, але, вядома, за ўзнагароду — не такую ўжо вялікую, калі ўлічыць вартасьць прапановы.

І вось назаўтра ён ужо сядзеў насупраць змрочнага маладога мужчыны ў паліце, які недаверліва, але з балючай надзеяй узіраўся ў Андрэеў твар — а асабліва ў ягоныя бездакорныя, белыя, роўныя зубы. Чалавек у паліце вагаўся — але роспач, надзея і вера перамаглі, і ў Андрэевых

руках быў пакет з грашыма, якіх цалкам хапала і на вясельле, і на Эгіпет, і на падарунак каханай. «Слухай жа ўважліва, небарака», — сказаў Андрэй і нападўголасу працягваў:

«У старой паліклініцы на ўскраіне гораду, каля вялікага лесу...»

Чалавек запісаў усё, паціснуў Андрэю руку і выбег з кавярні. А неўзабаве Андрэй цалаваў каханую ў белай сукенцы, і госьці крычалі ім «Горка!», але Андрэю было соладка, так соладка, як ніколі ў жыцці, калі, вядома, не лічыць дзяцінства, у якім слодыч даецца чалавеку задарма, каб перабіць смак той горычы, што суправаджае нас ад самага нараджэння.

«Я кахаю цябе, Угрум-бурчун», — шаптала ягоная жонка яму на вуха, і ён усміхаўся ўсімі сваімі зубамі, і цешча казалася гасьцям у іншым канцы рэстараннай залі: «Харшыя гены пальцам не раздушыш!»

І вось ужо Андрэй ляжаў з каханай на пляжы, і ў галовах у іх было сіняе мора, а ў нагах — гарачыя пяскі, і навокал гучала іншаземная гаворка, і сонца песьціла іхныя целы з самага ранку. А калі надышоў час абеду, яны з каханай пайшлі ў гатэль і, зняможаныя, упалі на беласьнежную пасьцелю шырокага ложка. Шчасьце перапаўняла іх — і вось ужо раты іхныя зьліліся ў доўгім пацалунку. Раптам каханая жонка адхіснулася ад яго са сьмехам і заціснула вусны рукой.

«Ну і жарты ў цябе, Угрум-бурчун!»

«Якія яшчэ жарты?»

«Ты навошта паклаў у рот чакалядку?»

Ён таксама раптам адчуў у роце чакалядны смак. А жонка асьцярожна выплюнула на далонь тое, што было ў яе ў роце — і паказала яму. На той далоні было шмат цікавага: лініі жыцця і сьмерці, фартуны і каханьня — як часта яны сядзелі побач у сваёй менскай кватэры, разглядваючы іх і жартуючы над сакрэтамі хірамантыі... Там была гарачая скура і мілыя чырвоныя складачкі, але цяпер там

ляжала нешта яшчэ, тое, што напаўняла ўсю далонь. Маленькія кавалачкі напалову расмактанай чакаляды ў карунках сьліны... Андрэй не разумеў, адкуль яна ўзялася, ён хацеў супакоіць жонку — аднак яна раптам ускочыла і паказала пальцам на ягоны шырока раскрыты рот. Ён кінуўся да лютэрка — і не пабачыў сваіх фантастычных зубоў! На іх месцы былі зубы з малочнае чакаляды, і яны раставалі, зьмешваючыся са сьлінай, няўхільна раставалі, пакідаючы на языку салодкі смак какавы і цукру, вяршкоў і арэхаў, і ўсяго таго, што майстры чакалядных справаў у любой краіне так віртуозна зьмешваюць дзеля асалоды какетлівых паненак і ласых да прысмакаў паноў, усяго таго, што так дапамагае мазгам зьнясіленых ад вучобы студыёзусаў і так дражніць малых дзяцей, якія яшчэ ня ведаюць, што смак жыцьця — горкі і даўкі.

Вярнуўшыся ў свой халодны горад, Андрэй адразу ж паехаў у старую паліклініку, ды толькі ні будынку, ні лесу ўжо не было. На месцы паліклінікі стаяў агромністы гіпэрмаркет, і яркія літары на ўсіх чатырох сьценах абяцалі задавальненне, радасьць і волю жаданьняў кожнаму, хто зойдзе ў яго шклянныя дзьверы.

Дачытаўшы казку да канца, я не адразу падняў галаву, бо быў амаль пэўны: ні купцу, ні сям'і ягонай, ні ўсім ягоным слугам яна не прыйшлася даспадобы.

«Гм», — пачуў я голас купца і здрыгануўся. А потым усё ж прымусіў сябе паглядзець на сваіх слухачоў.

Мы сядзелі ў вялікай гасьцёўні прыватнага катэджу: сам купец паўляжаў на канапе, абдымаючы адной рукою жонку, якая трымала ў тонкіх пальцах электронную цыгарэту і час ад часу выпускала з рота ўгару воблака густога духмянага туману. Іхны сын, ужо знаёмы мне хлопчык, сядзеў на пад-

лозе, гуляючы зь нейкім забаўным прадметам, які нагадаў мне чалавечы чэрап, хоць потым я зразумеў, што гэта ўсяго толькі цацачная малпа з агромністай галавою. Ад падлогі ішло прыемнае цяпло, бо яна была з падагрэвам, але мае ногі ўсё роўна мерзлі так, што я не адчуваў кончыкаў пальцаў. Калі я прыйшоў сюды, яны канчалі вячэру — чытаючы, мне даводзілася ўвесь час глытаць сьліну, што зусім сапсавала маю дыкцыю. Я ведаў, што мой выступ быў няўдалы і я ня змог іх уразіць.

У пройме дзвярэй стаяў іхны маўклівы слуга — ці то садоўнік, ці то кіроўца, а мо вартаўнік; магчыма, ён выконваў усе гэтыя абавязкі адразу. Маладая служка ў фартушку прыбрала са стала і ўключыла пасудамыйную машыну — якая цяпер ціха буркатала, быццам выказваючы мне, што яна думае пра маю гісторыю.

«Гм, — зноў гмыкнуў купец і паглядзіў жонку па руцэ. — Вось што бывае, калі з пагардай ставіцца да падоранага табе прыродай і паддавацца дэманам, якіх сам сабе прыдумаў. І вось чым абарочваецца пошук лёгкіх шляхоў там, дзе трэба сьціснуць зубы і пераадолець сябе».

І ён абвёў вачыма сына, служку, вартаўніка, а мо садоўніка, а потым уважліва зірнуў на жонку, твар якой на міг захінула хваля яе салодкай пары. А потым ён зірнуў на мяне.

«Ты казаў мне, што ніколі не пісаў казак, — працягваў купец, усміхаючыся. — Хацеў падмануць? Ты напісаў казку ўсяго за адзін дзень і давёў мне, што я не дарма верыў некалі ў тваё майстэрства. Ты маеш навыв, тут сумневу няма. Але нічога асаблівага мы не пачулі. Ці ж гэта твой сапраўдны ўзровень? Можна, ты схалтурыў?»

Ён уздыхнуў.

«Скажы сам, ці была твая казка напраўду цікавай? Ці трымала яна нашу ўвагу да самага канца? Ці прымушала біцца нашыя сэрцы часцей у той момант, калі сэрцы гэтага прасілі? Ці растуляла яна ва ўсьмешцы нашыя вусны? Ці навучыла яна нас нечаму, што прыдасца ў жыцці

і працы? Ці змагу я прадаць яе? Вось на якія пытаньні я хацеў бы атрымаць адказ».

Я зноў апусьціў галаву, бо для мяне было відавочна, што прадаць маю казку немагчыма нават дзіцяці. Нават малпа з агромністай галавой каштавала больш і мела б большы попыт. Цяпер яна глядзела з падлогі на мяне сваімі страшнымі вачыма і нібы сьмяялася з маёй убогай гісторыі. Яшчэ ніколі я не пачуваўся такім зьнявераным.

«Добра, скажы ты», — пачуў я ўладны голас купца і зразумеў, што зараз вырашыцца мой лёс. Але я памыляўся.

«Згода, — сказала ягоная жонка. — Я скажу. Я купіла б такую кніжку. Бо гэтакія гісторыі хвалююць мяне. Хвалююць і адначасова супакойваюць. Сама ня ведаю, чаму. Мне было сьмешна і страшна, калі я слухала. Я люблю, калі сьмех і страх ходзяць побач, як два гожыя хлопцы, закаханыя адзін у аднаго. А яшчэ мне вельмі спадабалася гэтая лекарка... Як яе звалі?»

«Эстэр, — прамовіў я ціха, не падымаючы галаву. — Эстэр».

«Так, Эстэр. Гэтая чароўная і падступная жыдовачка прымушае маё сэрца біцца часьцей, яна прымушае мае вусны растуліцца, яна...»

«До, до! Мы зразумелі!» — злосна спыніў яе купец. Жонка купца паціснула плячыма і зноў захуталася ў сваю пару.

«Скажы ты, Артэміюш», — зьвярнуўся купец да садоўніка, а мо да кіроўцы, а мо вартаўніка; да таго мужчыны, які стаяў у пройме дзвярэй, не спускаючы зь мяне цяжкага позірку.

«Калі хочаце ведаць, пане, — сказаў той, — дык я хлусіць ня буду. Гэта лухта, а не гісторыя. Самае простае, што можна зрабіць — гэта напісаць пра слабака. А яшчэ прасьцей — пра слабака ў самім сабе. Ён жа проста апісаў сябе, гэты ваш геній. Паглядзіце на ягоныя зубы! Ён лічыць, што літаратура — гэта проста апісаньне ўласных фобій. Гэтыя жаласьлівыя енкі ня купіць ніхто, апроча такіх самых пыхлівых

слабакоў. Людзям цяпер патрэбныя гісторыі пра моцных і сьмелых. Гісторыі перамогі і посьпеху. Гісторыі, якія натхняюць нас жыць і змагацца!»

«Ты разважаеш разумна, — прамовіў купец. — Але не адказвай за ўсіх людзей. Па-першае, слабакі з кепскімі зубамі таксама маюць грошы і могуць патраціць іх на кнігі. А па-другое, ня так важна, адкуль бяруцца казкі. Хай нават яны пішуцца з самога сябе. Важна, куды яны сыходзяць. У нябыт ці ў нашую памяць. У мяне, напрыклад, дагэтуль перад вачыма тыя чакалядныя зубы, якія растаюць, зьнікаюць... Я ажно бачу, як пад імі праступаюць голыя дзясны. Жудасьць. Я нават праверыў употай, ці на месцы мае каронкі. Проста ты малады, Артэміюш, і не разумееш, што такое зубное пратэзаваньне. Вось калі ты пастарэеш і твае зубы пачнуць крышыцца... Калі я яшчэ ня быў купцом, я хадзіў у звычайную паліклініку і не скажу, што мне хацелася б некалі паўтарыць тыя візыты. Добра! Скажы цяпер ты, Маргуся».

Я з надзеяй паглядзеў на служку, якая стаяла ля пасудамыйнай машыны, засунуўшы рукі ў кішэні фартушка. Яна была такая маладая, што магла б быць дачкой купца, сястрой ягонага сына. Яе доўгія валасы былі завязаныя ззаду ў хвост — вядома, яна займалася кухняй, і калі б раптам купец ці ягоная жонка знайшлі ў ежы выпадковы волас, тая Маргуся мігам страціла б працу. Але мне ўвесь час хацелася развязаць яго, гэты хвост — бо чысты лоб Маргусі так і карцела нечым прыкрыць, такі ўжо ён быў нявінны. І тое, што гэтка нявіннасьць мусіла слухаць маю казку з элементамі эротыкі, выклікала ўва мне дзіўную злосьць. А яшчэ я падумаў, што яна магла б быць той, з кім я ахвотна пасяліўся б у сьціплай хатцы з садам па той бок МКАДу. І няхай бы яна гатавала мне з распущанымі валасамі — я быў бы толькі рады знаходзіць іх у талерцы. Знаходзіць — і выцягваць, і разглядваць у сонечным сьвятле... Дзіўныя думкі апанавалі мяне, калі я чакаў яе адказу. Дзіўныя і балючыя. Быццам мяне самога схапілі за валасы.

«Я нічога не разумею ў гісторыях, — паволі сказала Маргуса, хаваючы вочы. — Але мне было дужа цікава, чым усё скончыцца. І яшчэ...»

«Што яшчэ?» — нецярпліва спытаў купец, паглядваючы на мяне.

«Некалі я ведала аднаго вельмі няшчаснага чалавека, — сказала Маргуса, кусаючы вусны. — І гэтая казка нагадала мне пра яго».

«Нагадала і добра, — сказаў купец. — Нікому не цікава, з кім ты там гуляла, пакуль цябе не ўзялі ў наш дом, дзе ты жывеш як прыстойны чалавек, у мірных клопатах і поўным дастатку. Ужо позна. Скажы цяпер ты, сыночак. Як вырашыш, так і будзе».

Я заплюшчыў вочы.

«Сыночак?»

«Што?» — незадаволена прабурчаў малы.

«Табе спадабалася казка?»

«Не».

Я чуў, як купец шумна выдыхнуў. Пасудамыйная машына пікнула і выключылася. У поўнай цішыні я адплюшчыў вочы і паспрабаваў засмяяцца, бо гэта і праўда быў абсурд. Пра што мог ведаць гэты маленькі павіян? Як ён мог судзіць мяне?

«Вось і прысуд! — сказаў купец. — Не! Коротка і ясна. А чаму? Га, сынку? Чаму табе не спадабалася казка?»

«Таму што яна хутка скончылася, — кінуў праз плячо малы, засунуўшы руку малпе ў пашчу. — Няхай ён прыйдзе і раскажа яшчэ. Шмат, шмат казак. Толькі няхай сядзіць там, на крэсьле. Я не хачу, каб ён падыходзіў блізка».

«Чаму, мой дарагі?» — спытала жонка купца, нахіліўшыся да яго і паглядзіўшы на галаве.

«Бо ад яго смярдзіць», — сказаў хлопчык так спакойна, нібы ўсе гэта адчувалі, але ніхто не прызнаваўся.

«Чым?» — здзіўлена нахмурылася ягоная маці. І ўсе яны пачалі рухаць насамі, нібы і праўда паверылі малому дурню.

Але малы выбег з пакоя — і мяне нарэшце адпусцілі дадому.

Усю ноч, лежачы ў сваёй убогай хаціне і слухаючы, як вясновы вецер дзьме на яе зімовыя раны, я ўзносіў хвалу свайму сыціпламу таленту і набытаму за шмат гадоў майстэрству. Бо менавіта яны ўратавалі мяне ад помсты ўсёмагутнага купца і спарадзілі спагаду ў гэтых патрабавальных слухачах. А яшчэ я не забываўся падзякаваць нашай Высьпе, жывучы на якой усё яшчэ можна прыдумаць добрую гісторыю, бо не зьяліся на ёй ні прайдзісьветы, ні чараўнікі, ні небаракі, ні рызыканыты — усе тыя, што ткуць, самі ня ведаючы, сюжэт за сюжэтам для новых казак і прыпавесцяў, а мы спываем іх у дакладныя і пекныя словы.

Ведама ж, я дзякаваў, як умеў, Справядліваму Ладу, што больш не забівае нас за ціхае слова, пра што б яно ні было; не забівае, а дазваляе дамовіцца з нашымі крэдыторамі і выправіць памылкі, хай сабе і ня ўсе. Я дзякаваў Часу, у якім мне выпала жыць, бо ці змог бы я прыдумаць хоць нейкую гісторыю, калі б ня быў пісьменным і не атрымаў дармовую адукацыю, як і ўсе мае сучаснікі; ці змог бы я прыдумаць хоць нейкую гісторыю, калі б не прачытаў тысячы іншых гісторый, не прачытаў і не пасяліў у сваёй памяці? Я дзякаваў вам, Людзі Будучыні, бо каму яшчэ я мог бы распавесці ўсё гэта — пра нялёгкі свой лёс, пра тое, якім дзіўным чынам я мусіў вярнуць купцу неасьцярожна ўзятую пазыку, пра сумневы і надзеі, пра дзіўных людзей, якія ўзяліся мяне судзіць, і пра сваю няшчасную мару.

З гэтакімі малітвамі, напіўшыся перад тым віна і наеўшыся рыбных кансэрваў з хлебам, я неўпрыкмет заснуў, паставіўшы будзільнік на шэсьць раніцы, бо да заўтрашняга вечара мне трэба было напісаць чарговую казку. І казка гэтая мусіла быць ня горшай за папярэднюю. А дом мой рыпеў пад цёплым вясновым ветрам, і дрэвы зазіралі ў мае вокны, страшныя і жывыя, нібы крэдыторы, якіх бачыш спрасонку, і пад мае ўзнятыя ў цемры павекі паволі заплываў белы ветах.